

ХАЙРИНИСО МАЖИДХОНОВА (1905–1938): ГЕРМАНИЯДА ЭГАЛЛАНГАН ТИББИЙ БИЛИМЛАРНИНГ ЎЗБЕКИСТОН СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИГА ТАТБИҚ ЭТИЛИШИ

Азизов Улугбек Каноатович

*Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети, Юридика факультети
“Юриспруденция (фаолият турлари бўйича)” таълим йўналиши 3-босқич
талабаси*

Аннотация. Ушбу мақолада Хайринисо Мажидхонованинг 1928 йилда Германиядан Ўзбекистонга қайтиши ҳамда у ерда эгаллаган замонавий тиббий билимларни миллий соғлиқни сақлаш тизимига татбиқ этиш жараёни тарихий манбалар ва замонавий тарихишунослик асосида таҳлил қилинган. Тадқиқотнинг асосий мақсади унинг касбий фаолиятини Ўзбекистонда миллий тиббиёт кадрларининг шаклланиши ва Европа тиббиёти тажрибасининг жорий этилиши нуқтаи назаридан баҳолашдан иборат. Мақолада архив ҳужжатлари, жаҳидчилик ҳаракатига оид манбалар ҳамда маҳаллий ва хорижий илмий адабиётлар қиёсий-тарихий таҳлил усули асосида ўрганилган. Тадқиқот натижалари Хайринисо Мажидхонованинг Германияда олган назарий ва амалий тиббий тайёргарлиги унинг кейинги шифокорлик фаолиятида муҳим аҳамият касб этганини кўрсатади. Шунингдек, унинг фаолияти миллий тиббиёт кадрларини тайёрлаш, профилактик тиббиёт зояларини оммалаштириши ва аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш соҳасидаги дастлабки амалий тажрибалар билан боғлиқлиги асосланади. Мақолада жаҳидчилик зоялари, Европа тиббиёти ва Ўзбекистон соғлиқни сақлаш тизими ўртасидаги ўзаро боғлиқлик илмий жиҳатдан ёритилган. Муаллиф Хайринисо Мажидхонова фаолиятини бир шахс биографияси сифатида эмас, балки миллий тиббиёт тарихи ва интеллектуал модернизация жараёнининг муҳим таркибий қисми сифатида баҳолайди. Тадқиқотнинг илмий янгилиги Хайринисо Мажидхонованинг Германияда олган тиббий билимларининг Ўзбекистон тиббиёти ривожига таъсирини комплекс тарихий таҳлил қилиш орқали асослаб берилганида намоён бўлади. Мақола натижалари Ўзбекистон тиббиёти тарихи, жаҳидчилик, гендер тарихи ва Марказий Осиё

модернизациясига оид кейинги илмий тадқиқотлар учун назарий ҳамда амалий аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: Хайринисо Мажидхонова; жади́дчилик; миллий тиббиёт; Германия таълими; Европа тиббиёти; соғлиқни сақлаш; тиббий кадрлар; профилактик тиббиёт; Ўзбекистон тарихи.

Abstract. This article examines Khayriniso Majidkhonova's return from Germany to Uzbekistan in 1928 and the application of the modern medical knowledge she acquired in Europe to the emerging national healthcare system. The main objective of the study is to evaluate her professional contribution within the context of the formation of national medical personnel and the transfer of European medical traditions to Uzbekistan. The research is based on comparative historical analysis of archival documents, Jadid sources, and both domestic and international scholarly literature. The findings demonstrate that the theoretical and practical medical education Majidkhonova received in Germany became the foundation of her subsequent professional activities in Uzbekistan. The study further argues that her work contributed to the development of national medical personnel, the promotion of preventive medicine, and the improvement of public healthcare practices. Particular attention is devoted to the relationship between Jadid educational ideas, European medical traditions, and the institutional development of the Uzbek healthcare system. The article interprets Majidkhonova not merely as a historical individual but as an important representative of intellectual modernization and the history of national medicine. The scientific novelty of the research lies in providing the first comprehensive historical analysis of the influence of her German medical education on the development of healthcare in Uzbekistan. The findings may serve as a valuable theoretical and practical resource for future studies in the history of medicine, Jadidism, gender history, and the modernization of Central Asia.

Keywords: Khayriniso Majidkhonova; Jadidism; national medicine; German education; European medicine; healthcare; medical personnel; preventive medicine; history of Uzbekistan.

Аннотация. В данной статье на основе исторических источников и современных историографических исследований анализируется возвращение Хайринисо Маджидхоновой из Германии в Узбекистан в 1928 году и применение полученных ею европейских медицинских знаний в национальной

системе здравоохранения. Основная цель исследования заключается в оценке её профессиональной деятельности в контексте формирования национальных медицинских кадров и внедрения европейских медицинских традиций в Узбекистане. В работе использованы архивные документы, материалы по истории джадидизма, а также отечественная и зарубежная научная литература с применением сравнительно-исторического метода исследования. Результаты исследования показывают, что теоретическая и практическая медицинская подготовка, полученная Хайринисо Маджидхоновой в Германии, стала важной основой её дальнейшей врачебной деятельности на родине. Обосновано, что её деятельность способствовала подготовке национальных медицинских кадров, распространению принципов профилактической медицины и развитию системы охраны здоровья населения. Особое внимание уделено взаимосвязи идей джадидизма, европейской медицинской традиции и процесса становления системы здравоохранения Узбекистана. Автор рассматривает Хайринисо Маджидхонову не только как историческую личность, но и как одного из представителей интеллектуальной модернизации и становления национальной медицины. Научная новизна исследования заключается в первом комплексном историческом анализе влияния её немецкого медицинского образования на развитие здравоохранения Узбекистана. Результаты исследования могут быть использованы в дальнейших научных работах по истории медицины, джадидизма, гендерной истории и модернизации Центральной Азии.

Ключевые слова: Хайринисо Маджидхонова; джадидизм; национальная медицина; немецкое образование; европейская медицина; здравоохранение; медицинские кадры; профилактическая медицина; история Узбекистана.

Германиядан қайтиш ва Ўзбекистон соғлиқни сақлаш тизимининг умумий ҳолати (1928 йил)

1928 йил Хайринисо Мажидхонованинг ҳаётида янги босқични бошлаб берган муҳим тарихий сана ҳисобланади. Германияда қарийб олти йил давомида педагогика ва тиббиёт соҳалари бўйича назарий ҳамда амалий билим олган ёш мутахассис айнан шу йили Ватанга қайтди. Унинг қайтиши шахсий ҳаётидаги навбатдаги босқич бўлиш билан бирга, Ўзбекистонда миллий

тиббиёт кадрларини шакллантириш жараёни учун ҳам муҳим воқеалардан бири сифатида баҳоланади [2; 3; 4].

1920-йилларнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон ҳудудида соғлиқни сақлаш тизими ҳали шаклланиш босқичида эди. Туркистон ўлкаси Россия империяси таркибида бўлган даврда аҳолига тиббий хизмат асосан шаҳар марказларида жойлашган бир неча шифохона ва ҳарбий госпиталлар орқали амалга оширилар, қишлоқ жойларда эса тиббий ёрдам деярли мавжуд эмас эди. Совет ҳокимияти ўрнатилгандан кейин тиббиёт тизимини марказлаштиришга ҳаракат қилинган бўлса-да, малакали кадрлар етишмаслиги, моддий-техник базанинг заифлиги ҳамда юқумли касалликларнинг кенг тарқалгани соғлиқни сақлаш соҳасининг асосий муаммолари бўлиб қолаверди [6; 7].

Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, 1920-йилларда Ўзбекистон аҳолиси орасида безгак, сил, ич терлама, вабо, трахома, дизентерия, чечак каби юқумли касалликлар кенг тарқалган бўлиб, болалар ва оналар ўлими юқори даражада сақланиб қолган. Санитария қоидаларига амал қилиш даражаси пастлиги, ичимлик суви таъминотининг қониқарсизлиги ҳамда тиббий профилактика ишларининг етарлича йўлга қўйилмагани мазкур вазиятни янада оғирлаштирган [5; 6].

Академик Адиб Халид қайд этганидек, жадидлар фақат янги мактаблар ташкил қилиш билан чекланиб қолмаганлар. Улар жамият тараққиётини илм, тиббиёт, санитария ва аҳоли турмуш маданиятини юксалтириш билан узвий боғлиқ жараён сифатида тушунганлар. Шу маънода тиббиёт ҳам миллий уйғонишнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган [7].

Марианна Камп ҳам ўз тадқиқотида XX асрнинг биринчи чорагида маҳаллий хотин-қизларнинг тиббий хизматдан фойдаланишида жиддий ижтимоий тўсиқлар мавжуд бўлганини таъкидлайди. Анъанавий муҳитда кўплаб аёллар эркак шифокорларга мурожаат қилишдан тийилганлари сабабли касалликлар кеч аниқланган ёки умуман даволанмаган. Шунинг учун маҳаллий миллат вакили бўлган аёл шифокорларни тайёрлаш давлат сиёсати даражасида муҳим вазифага айланган эди [6].

Айнан шу тарихий шароитда Германияда замонавий тиббий билим олган Хайринисо Мажидхонованинг Ватанга қайтиши тасодифий ҳодиса эмас, балки мамлакат эҳтиёжлари билан бевосита боғлиқ жараён сифатида баҳоланиши мумкин. Чунки республикада ҳам замонавий тиббиётни

биладиган, ҳам маҳаллий аҳоли билан ишлай оладиган, ҳам хорижий илмий тажрибани тушунадиган миллий кадрлар сони жуда кам эди [3; 5].

1928 йилга келиб Совет давлати профилактик тиббиёт концепциясини ривожлантиришга катта эътибор қарата бошлади. Европа мамлакатларида шаклланган профилактик ёндашувнинг айрим элементлари совет тиббиётига ҳам кириб келди. Бу тизимда касалликни даволашдан кўра унинг олдини олиш устувор вазифа ҳисобланган. Германия тиббиёти эса бу соҳада Европадаги энг илғор мактаблардан бири сифатида танилган эди [8].

Хайринисо Мажидхонова айнан ана шундай илмий муҳитда таълим олгани учун унинг касбий тайёргарлиги ўша даврдаги маҳаллий тиббиёт ходимларидан маълум даражада фарқ қилган бўлиши табиий. У клиник билимлар билан бир қаторда санитария, профилактика, тиббий педагогика, аҳоли билан профилактик ишлаш каби соҳаларни ҳам ўзлаштирган эди. Бу эса унинг кейинги фаолияти учун муҳим интеллектуал асос бўлиб хизмат қилди [4; 8].

Тиббиёт тарихи нуктаи назаридан қараганда, 1928 йилларда Ўзбекистон соғлиқни сақлаш тизими икки хил анъананинг кесишган нуқтасида турган. Бир томондан, халқ табobati ва маҳаллий шифокорлик анъаналари сақланиб қолган бўлса, иккинчи томондан, Европа тиббиёти асосида ташкил этилаётган янги муассасалар фаолияти кенгайиб бораётган эди. Бу икки тизимнинг ўзаро муносабати кўп ҳолларда мураккаб кечган [8].

Маҳаллий аҳолида замонавий тиббиётга нисбатан ишончни шакллантириш ҳам осон кечмаган.

Айниқса, қишлоқ жойларда халқ табобатига ишонч юқори бўлганлиги сабабли янги тиббий муассасаларга мурожаат қилиш даражаси паст эди. Шу сабабли шифокорлардан нафақат даволаш, балки кенг кўламли тушунтириш ишларини олиб бориш ҳам талаб этиларди [6].

Бу ҳолат Хайринисо Мажидхонова каби жаҳид зиёлиси учун жуда таниш вазифа эди. Жаҳидчилик ҳаракати мафкурасида маърифат тарқатиш, аҳоли онгини юксалтириш ва илмни оммалаштириш марказий ўринни эгаллаган. Шунинг учун унинг тиббий фаолияти ҳам шифокорлик билан бир қаторда маърифий вазифани бажариши эҳтимолдан йироқ эмас. Бу хулоса жаҳидчилиكنинг умумий ғоялари ҳамда ўша давр тиббиёт сиёсати таҳлилига асосланади [1; 7].

Хайринисо Мажидхонованинг касбий шаклланиши яна бир жиҳатдан диққатга сазовор. Германияда таълим олган мутахассис сифатида у Европа тиббиётининг интизомли ташкил этилиши, илмий далилларга асосланган ташхис қўйиш усуллари, лаборатория маданияти ва санитария қоидалари билан яқиндан танишган эди. Бу билимлар 1928 йилги Ўзбекистон шароити учун нисбатан янги ҳисобланарди [4].

Тарихий манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, 1920-йиллар охирида республикада тиббий муассасалар сони ошиб борган бўлса-да, уларнинг аксариятида юқори малакали миллий кадрлар етишмас эди. Хорижда таҳсил олган мутахассислар айнан шу бўшлиқни тўлдириши кутилган. Шу маънода Хайринисо Мажидхонованинг қайтиши республика соғлиқни сақлаш тизими учун стратегик аҳамиятга эга воқеалардан бири сифатида баҳоланади [2; 5].

Замонавий тарихшунослик нуқтаи назаридан ҳам Хайринисо Мажидхонованинг 1928 йилдаги фаолиятини алоҳида шахс биографияси доирасида эмас, балки миллий тиббиёт тарихининг муҳим босқичи сифатида ўрганиш мақсадга мувофиқ. Чунки унинг шахсий ҳаёти орқали миллий кадрлар сиёсати, жадиदчилик ҳаракати, Германия таълим тизими ва Ўзбекистон тиббиётининг шаклланиш жараёнлари ўзаро боғланган ҳолда намоён бўлади [3; 7].

Шундай қилиб, Хайринисо Мажидхонованинг 1928 йилда Германиядан Ватанга қайтиши бир инсоннинг шахсий ҳаётидаги навбатдаги босқич эмас, балки миллий тиббиёт тарихи, жадидчилик мероси ва Европа илмий анъаналарининг Ўзбекистонга кириб келиши билан боғлиқ муҳим тарихий воқеа сифатида баҳоланиши мумкин.

Ушбу тадқиқот Хайринисо Мажидхонованинг Германиядаги тиббий таълими ҳамда унинг касбий шаклланишига Европа тиббиёти анъаналарининг таъсирини тарихий манбалар, архив материаллари ва замонавий тарихшунослик ютуқлари асосида комплекс таҳлил қилишга бағишланди. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, Хайринисо Мажидхонованинг Германияда таҳсил олиши алоҳида шахсий муваффақият сифатида эмас, балки XX аср бошларида Туркистон жадиidlари амалга оширган миллий модернизация дастурининг муҳим таркибий қисми сифатида баҳоланиши лозим.

Таҳлиллар Германияга юборилган туркистонлик ёшларнинг хорижда таҳсил олиши тасодифий жараён эмаслигини, балки миллий тараққиёт учун юқори малакали кадрлар тайёрлашга қаратилган аниқ стратегия маҳсули бўлганини кўрсатди. Хайринисо Мажидхонованинг мазкур дастурда иштирок этиши эса жаҳидларнинг илм-фан, айниқса аёллар таълимига оид илғор қарашларининг амалий ифодаси сифатида намоён бўлади. Бу ҳолат Туркистон жамиятида гендер тенглиги, миллий зиёли аёллар қатламини шакллантириш ва замонавий касбий таълимни ривожлантириш жараёнларини англашда муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқот давомида аниқландики, 1922–1924 йиллардаги тил, педагогик ва умумий илмий тайёргарлик босқичи Хайринисо Мажидхонованинг кейинги тиббий фаолияти учун мустаҳкам интеллектуал пойдевор вазифасини бажарган. Айниқса, немис таълим тизимида хос бўлган босқичма-босқич фундаментал тайёргарлик, танқидий фикрлаш, назария ва амалиёт уйғунлиги ҳамда мустақил таҳлил қилиш кўникмалари унинг профессионал шаклланишида ҳал қилувчи омиллардан бири бўлган.

Шунингдек, 1924–1928 йилларда Дармштадт ва Берлиндаги таълим жараёни, хусусан доктор Феккельман раҳбарлигидаги тиббий тайёргарлик мактабида олган билимлари унинг касбий дунёқарашини янги босқичга кўтарган. Европа тиббиётининг клиник ёндашуви, профилактик тиббиёт концепцияси, санитария маданияти, лаборатория диагностикаси ва беморга илмий ёндашув тамойиллари кейинчалик унинг Ўзбекистондаги амалий фаолияти учун муҳим назарий ва амалий асос бўлиб хизмат қилган.

Мақолада илгари етарлича ёритилмаган яна бир муҳим жиҳат илмий асосланди. Мавжуд адабиётларда Хайринисо Мажидхонованинг Германияда таҳсил олганлиги асосан биографик маълумот сифатида қайд этилган бўлса, мазкур тадқиқотда ушбу таълим жараёни Европа тиббиёти билан миллий тиббиёт ўртасидаги интеллектуал кўприк сифатида баҳоланди. Бу эса унинг фаолиятини фақат шахсий ҳаёт тарихи эмас, балки миллий тиббиёт тарихидаги трансмиллий билимлар алмашинувининг муҳим намунаси сифатида талқин қилиш имконини берди.

Тадқиқот натижалари жаҳидчилик ҳаракатининг моҳиятини ҳам янги нуқтаи назардан баҳолаш имконини яратади. Чунки жаҳидлар фақат янги усул мактабларини ташкил қилувчи маърифатпарварлар эмас, балки тиббиёт,

санитария, педагогика ва бошқа соҳалар учун халқаро даражада рақобатбардош миллий мутахассислар тайёрлашни мақсад қилган стратегик ислохотчилар эканлиги яна бир бор ўз тасдиғини топди. Хайринисо Мажидхонованинг Германиядаги таълими мазкур концепциянинг энг муваффақиятли амалий натижаларидан бири сифатида баҳоланиши мумкин.

Ушбу тадқиқотнинг муҳим илмий янгиликларидан бири шундаки, унда Хайринисо Мажидхонова шахсияти биринчи марта жадиदшунослик, тиббиёт тарихи, гендер тарихи ва трансмиллий таълим тарихи кесишган нуқтада комплекс равишда таҳлил қилинди. Бу ёндашув унинг шахсий биографиясинигина эмас, балки Европа ва Марказий Осиё ўртасидаги илмий ҳамкорлик тарихи, тиббий билимлар трансфери ҳамда миллий кадрлар сиёсати эволюциясини ҳам кенгроқ англаш имконини берди.

Айни пайтда тадқиқот маълум чекловларга ҳам эга. Хайринисо Мажидхонованинг Германиядаги ўқув жараёни, доктор Феккельман мактабидаги таълим мазмуни ҳамда кейинги тиббий фаолиятига оид айрим архив ҳужжатлари ҳали тўлиқ илмий муомалага киритилмаган. Шу сабабли Германия архивлари, Ўзбекистон Республикаси Миллий архиви ҳамда халқаро илмий фондларда сақланаётган янги манбалар асосида қўшимча тадқиқотлар олиб бориш келгусида мазкур мавзудаги илмий тасаввурларни янада бойитишга хизмат қилади.

Умуман олганда, Хайринисо Мажидхонованинг Германиядаги таълими тарихи нафақат бир ўзбек аёл зиёлисининг касбий шаклланиш йўлини, балки XX аср бошларида Европа ва Туркистон ўртасидаги илм-фан алоқалари, миллий тиббиёт кадрларини тайёрлаш сиёсати, жадиदларнинг модернизация ғоялари ҳамда аёлларнинг интеллектуал ҳаётдаги ўрнини ёритувчи муҳим тарихий феномен ҳисобланади. Шу жиҳатдан мазкур тадқиқот Ўзбекистон тиббиёти тарихи, жадидшунослик, Марказий Осиё тарихи, гендер тадқиқотлари ва трансмиллий таълим тарихи соҳаларидаги кейинги фундаментал илмий изланишлар учун назарий ва манбавий асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002. – 400 б.

2. Каримов Н. Қатағон қурбонлари хотираси. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 256 б.
3. СССР давридаги сиёсий репрессиялар бўйича архив ҳужжатлар тўплами. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий архиви, 1937–1938 йй.
4. Доктор Феккельманнинг тиббиёт ходимларини тайёрлаш хусусий мактабига оид архив маълумотлари (1926–1928). – Берлин.
5. Rahmonova Sh. *When They Couldn't Leave Their Neighborhood... Uzbek Girls Who Set Out for Germany* // Islamic Civilization Center in Uzbekistan. – Tashkent, 2025.
6. Kamp M. *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity and Unveiling under Communism*. – Seattle: University of Washington Press, 2006. – 320 p.
7. Khalid A. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 336 p.
8. Allworth E. A. *Central Asia: A Century of Russian Rule*. – Durham: Duke University Press, 1994. – 698 p.

Research Science and
Innovation House

